

SSSRda O'RTA MAXSUS O'QUV YURTLARI FAOLIYATINING RIVOJLANISHI (1924-1930)

Onaxon Sodiqova

Chirchiq Davlat pedagogika unversiteti gumanitar fanlar fakulteti magistranti

sodiqovaonaxon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inqilobdan so'ng shaklangan yangi ta'lim tizimini SSSRning barcha ittifoq respublikalarida kengroq yoyish va rivojlantirish uchun qilingan harakatlar va mablag' yetishmasligi, ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'tarish uchun salohiyatli kadrlarni tayyorlash tizimi yo'lga qo'yilganligi haqida ma'lumot berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Maorif Xalq Komissari, sotsialistik sanoatlashtirish, VUZ, Sovnarkom, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlashuv, madaniy yuksalish,

KIRISH

Zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy voqeliklar sharoitida SSSR ta'limining qaytarib bo'lmaydigan innovatsion rivojlanishi bugungi kunda yangi tashkiliy shakllarni faol izlash va o'tmish tahliliga e'tibor qaratadigan kompetentsiya ta'lim paradigmasini rivojlantirish, eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash, joriy o'zgarishlarni tushunish va prognostik vektorlarni aniqlash bilan birga keladi. Shunday qilib, 20-asrning ikkinchi yarmida SSSRda o'rta maktabning rivojlanishi, bu uning mazmunini har tomonlama va yangi bilimlarni izlash asosida rivojlantirish doirasida Sovet ta'lim modelini jadal joriy etish bilan tavsiflanadi va o'qitish metodikasi ta'lim sohasidagi keskin va samarali islohotlar bilan ajralib turadi.

1920-yillarning boshlarida, mamlakatda ijtimoiy-siyosiy keskinlik va iqtisodiy qarama-qarshiliklar kuchaygan davrda jinoyatchilik katta sur'atlarga ega bo'ldi. Shu fonda militsiya xodimlarining tayyorgarligi darajasi va jinoyat olamining kasbiy mahorati o'rtasida tafovut yuzaga keldi va malakali mutaxassislarning yetishmasligi juda sezila boshladi. Mutaxassislarni tayyorlash va yangi huquqni muhofaza qilish organlarini tashkil etish muammosi eng qisqa vaqt ichida, hech qanday tajriba va zaif moddiy va moliyaviy ta'minot sharoitlari bo'lmagan holda hal qilindi.

SSSRda umumiy va maxsus ta'limning tarixiy yo'llarini tushunish mahalliy iqtisodiyotning barcha sohalarida, shuningdek, kundalik hayot va xizmat ko'rsatish sohasida professional kadrlar tayyorlashning samarali tizimini yaratishning zaruriy tarkibiy qismlaridan biri edi. Katta va mutlaqo inkor etib bo'lmaydigan amaliy ahamiyatga ega bo'lgan

ta'limning eng muhim jihatlaridan biri bu o'rta maxsus ta'lim tizimi hisoblanardi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sovet hukumatining yuqorida aytib o'tilgan xronologik davrda o'rta ta'limga oid siyosati o'zining turli jihatlarini nuqtai nazaridan SSSR tarixchilarining o'rta ta'lim sohasidagi tadqiqot ob'ekti bo'lgan. 1920-yillardagi ta'lim tizimidagi islohotlarni haqqoniy yoritib berishga bir qator yozuvchilar harakat qilganlar. Masalan, Sh. Fitzpatrick, E.N Medinskiy, va L.P. Bushchik. o'zlarining asarlari orqali shu davrdagi vaziyatlarni ochib berishga harakat qilishgan. Asosan shu mualliflarning adabiyotlaridan va boshqa manbalarga tayangan holda SSSR ta'lim jarayonidagi holat mazkur maqolada yanada chuqurroq yoritib berishga harakat qilindi. Maqolaning maqsadi SSSR Ta'lim Xalq Komissarligi tomonidan qilingan ishlar orqali 1920-1930-yillarda o'rta maxsus ta'lim tizimining shakllantirilishi, rivojlantirilishi va mazmuniy xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'nggi 20 yil ichida sovet o'rta kasbiy ta'lim tizimini milliy tarixshunoslikda rivojlantirishga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Madaniyatning barcha yutuqlarini mehnatkashlar xizmatiga qo'yish uchun, avvalambor, xalq ta'limi sohasidagi davlat hokimiyatining eski apparatini barbod qilish va murakkab vazifalarni hal qilishga qodir yangi, sovet apparatini yaratish zarur edi. Millionlab xalq ommasi tarbiyasini tashkil etish vazifasini ham hukumat o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi. Yangi ta'lim tizimi shakllantirilgandan so'ng endi bu tizimni yanada isloh qilib rivojlantirish bosh vazifa qilib qo'yildi.

RSFSR Xalq Komissarlari Soveti Maorif Xalq Komissarining hisobotini eshitib, qaror qiladi: 1. Joriy yilda ayniqsa muhim natijalarni bergan SSSRning iqtisodiy o'sishi xalq ta'limi ishini rivojlantirish va mustahkamlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratdi. Dehqonlar va mehnatkashlar ommasining ulkan madaniy talablari madaniy qurilish vazifalarini sezilarli darajada osonlashtiradi va uning to'liq muvaffaqiyatini ta'minlaydi. 1925-yil RSFSR xalq ta'limi sohasida ma'lum muvaffaqiyatlarga erishilganligini ta'kidlab, Xalq Komissarlari Soveti erishilgan natijalarni etarli emas deb hisoblaydi va mehnatkashlarning eng muhim vazifalaridan biri sifatida ilgari suradi va dehqonlar hukumati kelgusi yillarda keng xalq ommasi orasida xalq ta'limi ishini rivojlantirish.

2. Xalq ta'limi uchun joriy yilgi byudjet bu sohada me'yor va samarali ishlarni ta'minlash nuqtai nazaridan oldinga qo'yilgan muhim qadam ekanligini ta'kidlab, shunga qaramay, Xalq Komissarlari Kengashi davlat va mahalliy byudjetlardan ajratilayotgan

mablag'lar, hanuzgacha me'yordan juda uzoqda va keyingi vazifa ularni yanada oshirishdan iborat deb hisoblaydi.

3. Xalq Maorif Komissarligining xalq ta'limi sohasidagi boshqa barcha vazifalari qatorida Xalq Komissarlari Soveti ommaviy ta'limni kuchaytirishni eng muhim va asosiy vazifa sifatida ilgari suradi. Bunda ta'lim aholi ehtiyojini qondirishdan yiroq va shahardagidan ancha past rivojlangan qishloqlar ehtiyojlariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Kelgusi byudjetni oshirish, birinchi navbatda, ommaviy qishloq maktabini moliyalashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Xalq Komissarlari Kengashi maktablarni volost ijroiya qo'mitalari tarkibidan ajratishning oldini olish uchun barcha zarur choralarni ko'rish uchun maktablar uchun individual hisob-kitoblar tizimiga o'tish maqsadga muvofiqligini tan oldi. Xalq Komissarlari Soveti ham ta'lim muassasalari uchun yagona va soddalashtirilgan hisobot tizimini joriy etish zarur deb hisoblaydi. Chunki, to'g'ri hisob kitob davlatning har tamonlama o'sishga va ishning samaradorligiga sababchi bo'ladi.

1925 yil iyul oyida ikkinchi darajali maktablarning birinchi Butunrossiya konferentsiyasi chaqirildi. Ushbu konferentsiyada so'zga chiqqan xalq ta'limi komissari A.V.Lunacharskiy shunday ta'kidlaydi: "Shubhasiz, xalq ta'limining nihoyatda keng va serqirra ishining murakkab vazifalari orasida hozir bizda ikkinchi darajali maktab masalasidan qiyinroq savol yo'q. Bu hozir eng og'riqli muammo va biz bu maktabni yaxshilash va uni hayot vazifalariga javob berish uchun qanday yo'l tutishimiz kerakligini aniqlamagunimizcha, miyamizni biroz chayqashimiz kerak bo'ladi va keyin bu maktabni biz xohlagan narsaga aylantirish uchun ko'p yillar davom etadi. Albatta hukumat o'ylagan natijaga osonlikcha erishib bo'lmas edi. Shu sababli, ko'p yillar ketsa ham bu ta'lim tizimni samarali joriy qilish to'xtab qolgani yo'q.

1925 yil dekabrda XIV partiya s'ezdi Leninning mamlakatni sotsialistik sanoatlashtirish rejasini amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar berdi. Bu maqsadni amalga oshirish sotsialistik iqtisodiyot va madaniyat uchun zarur ilmiy bilimlar bilan qurollangan, marksizm-leninizm ruhida tarbiyalangan ko'plab kadrlarni tayyorlashni taqozo etdi. Shu munosabat bilan maktab ta'limi tizimi va mazmunini qayta ko'rib chiqish boshlandi. Malumki, bilimli va iqtidorli yoshlari bor bo'lgan davlat har tamonlama rivojlana oladi va tez fursatlarda eng qudratli davlatga aylana oladi. Shu boisdan hukumat ta'limni rivojlantirishni eng ustuvor vazifalardan biri deb qaradi. Bu masalada avvalo darsliklar va o'qituvchilarga e'tibor qaratish kerak edi.

1926 yil iyul oyida RSFSR Sovnarkomi o'rta maktabda "qat'iy belgilangan dasturlar va darsliklar yo'qligi" haqida qaror chiqardi va Narkomprosga 1927/28 o'quv yili uchun yangi o'quv

rejalari, dasturlari va darsliklarini tayyorlashni buyurdi. Chunki, maktablarda bu narsalarsiz sifatli ta'lim berish mushkul masala edi

1926 yilning kuzida birinchi marta VUZning ko'p sonli joylari bepul tanlov asosida o'qishga kirish uchun ochiq bo'lganida o'rta maktab bitiruvchilarining faoliyati diqqat bilan tekshirildi. Buning sababi o'quvchilar hukumat kutayotgan talablarga javob bera olmasdi. Shuning uchun o'qituvchilar uyushmasining ilmiy ishchilar bo'limi professori Kancheev "Izvestiya"da chop etilgan maqolasida juda noxush xabar berdi. O'rta maktab bitiruvchilari deyarli barcha abituriyentlar guruhiga qaraganda akademik jihatdan zaifroq edi va 1926 yilgi sinf bitiruvchilari oldingi yillarda bitirganlardan ham yomonroq edi. Ularning ko'pchiligi eng oddiy matematik muammoni hal qila olmadi va adabiyotdan mutlaqo bexabar edi Chunki, sifatli ta'lim bera oladigan pedagoglar soni juda kame di va shu sababli hukumat kadrlar masalasini hal qilishga kirishdi.

1920-1930-yillarda maxsus pedagogik kadrlar tayyorlashning yangi tashkiliy shakllari va mazmunini ilmiy asoslashga urinishlar SSSRda kasb-hunar pedagogik ta'lim tizimini shakllantirish va keng rivojlantirishda uning nazariy "poydevori" bo'lib xizmat qilgan holda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Xususan, kasb-hunar ta'limi o'qituvchilari va ishlab chiqarish ta'limi ustalari instruktorlarini tayyorlash yo'lga qo'yilib, unda Kasb-hunar ta'limi bosh boshqarmasi va Texnopedagogika boshqarmasi boshlig'i instituti tashkil etildi. Malakali kadrlar tayyorlash eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanardi chunki, bilim va malakasi bo'lgan pedagoggina bolalarga ta'lim bera olardi. Lekin, iqtisodiy muommo borligi sababli o'qituvchilarga o'z mehnatlariga yarasha haq to'lanmasdi. Ammo hukumat vaqt o'qishi bilan bu muommoni ham hal qila oldi.

1924-yildagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlashuv o'rta ta'limning rivojlanishiga turtki bo'lganini boshidan aytib o'tish kerak. Shunday qilib, Ukraina SSR Xalq ta'limi komissarligining 1924-1925 o'quv yili uchun ma'ruzasida o'sha hal qiluvchi yilning natijalari umumlashtirildi. 1924-1925 o'quv yilida Ukrainadagi odatiy maktab birinchi konsentratsiyadagi uch yillik maktab (42,4%) ekanligi ta'kidlandi; shu bilan birga, birinchi konsentratsiyadagi to'rt yillik maktablar soni 21,4 foizdan 26,8 foizga o'sdi; ikkinchi konsentratsiyadagi maktablar (5-7-sinflar) 10,5% ni tashkil etib, asosan shaharlarda faoliyat yuritgan. Hisobotga ko'ra, ko'pchilik talabalar birinchi konsentratsiyani to'liq bajara olmadilar, ikkinchi yoki uchinchi o'qish yillarida maktabni tark etishdi. 1924-1925 o'quv yili milliy ozchilik maktablari uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularning soni asta-sekin, lekin barqaror ravishda o'sib bordi. Quyidagi statistik ma'lumotlar keltirilgan: yahudiy maktablari yahudiy bolalarining atigi 18 foizini, Polsha va Bolgariya maktablarida - 20 foizni, nemis maktablarida - 50

foizini qamrab olgan. Lekin moliyaviy ahvol hali ham ta'lim tizimiga salbiy ta'sir o'tkazar edi. Su sababli moliyaviy ahvoli yaxshi bo'lgan maktablar soni yetarlicha emasdi. Albatta hukumat bu vaziyatni barqarorlashtirishga harakat qildi.

Ulkan madaniy yuksalish bilan SSSRning ilgari qoloq bo'lgan xalqlari o'zlarining madaniy taraqqiyoti yo'lida turgan katta to'siq va qiyinchiliklarni yengib o'tdilar; o'qituvchilarning yetishmasligi, dushman elementlarning qarshiligi, ayollarning qattiq qoloqligi va boshqalar. Ittifoq respublikalari, ayniqsa, O'rta Osiyo, qisqa muddatda unga yetib olish uchun, ya'ni, Rossiya Sovet Federativ Sotsialistik Respublikasidan ko'ra bir necha barobar ko'p yangi maktablar ochish sur'atini rivojlantirishga to'g'ri keldi. Bu respublikalarda maktablar tarmog'i ayniqsa 1930 yildan boshlab jadal rivojlana boshladi. Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar bu davlatlarning boshqa sohalariga ham sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Chorizm davrida madaniy jihatdan orqada qolgan mahalliy aholining mustabid tuzum tomonidan zulmi natijasida Tojikiston, O'zbekiston, Turkmaniston va boshqa xalqlar Sovet hokimiyatining dastlabki 20 yilidayoq, yuqorida aytib o'tilganidek, qahramonona sa'y-harakatlarni amalga oshirdilar. Ta'lim sohasida RSFSR va SSSRning boshqa respublikalarini quvib yetishdi. Bu respublikalarda maktablar sonining o'sishi ayniqsa tez bo'ldi. Ushbu qahramonona sa'y-harakatlar natijasida bu ittifoq respublikalari aholisining savodxonligi 1926 yilga kelib inqilobdan oldingi davrga nisbatan ancha oshdi. Hukumat ta'lim sohasidagi islohotlarni yaxshi yo'lga qo'ygan bo'lsada, maktab tizimida iqtisodiy muommo hali hanuz to'liq barham topgani yo'q edi. Bu mablag' masalasini barqarorlashtirish ham ancha vaqt davom etdi.

Vaqt o'tishi bilan mamlakatdagi vaziyat barqarorlashdi. Bunda maktab ta'limiga ajratiladigan mablag'larning bosqichma-bosqich oshirib borilishi katta rol o'ynadi. Masalan, Chuvash Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasida, 1927 yildagi ma'lumotlarga ko'ra, maktab yoshidagi bolalarning (8 yoshdan 14 yoshgacha) 58,2 foizi ta'limga jalb qilingan. Ushbu ko'rsatkich bo'yicha mintqa RSFSR (46,1%) va SSSR (46,6%) uchun o'rtacha ko'rsatkichlardan ancha oldinga chiqdi. Ta'lim tizimidagi yangi hodisa mamlakatda dehqon yoshlari uchun maktablarning paydo bo'lishi edi. Asosan, ular qishloq joylarda joylashgan sakkiz yillik maktablarni qayta tashkil etish natijasida ochilgan. Chukotka avtonom okrugi hududida 10 ta o'xshash ta'lim muassasasi faoliyat yuritgan. Bulardan tashqari, doimiy ravishda, ayniqsa, joylarda binolar, darsliklar va o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi bilan bog'liq muammolar paydo bo'ldi. Masalan, Chuvashiyada 1927 yil boshidagi holatga ko'ra, barcha maktablarning faqat yarmi o'z binolarida, qolganlari sinfxonalar uchun gigiyenik talablarga javob bermaydigan

dehqonlar uylarida joylashgan edi. Lekin, qiyin sharoit bo'lishiga qaramasdan bolalarga ta'lim berish to'xtamadi.

1927 yilda Chuvash Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasida umumiy majburiy boshlang'ich ta'limni qisman joriy etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Shunday qilib SSSRning barcha hududlarida ta'lim tizimini joriy qilish rivojlana boshladi. Chexiya Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi xalq ta'limi komissari E.S.Sergeev tamonidan, 1930 yilning kuzidan boshlab respublikada umumiy majburiy ta'lim joriy etildi, savodsizlik va savodsizlikka barham berish ishlari yo'lga qo'yildi. Albatta bu ishlar o'z samarasini berdi. Undan tashqari Mari avtonomiyasi 1930-yillarda sovet maktab tizimini yaratishda ham bir qancha muvaffaqiyatlarga erishdi. Lekin savodxonlikning 1920-yildagi 20% dan 1930-yilda 44% ga oshganini hisobga olsak, 1930-yillarning boshlariga kelib viloyat aholisining savodsizligi hali ham muhimligicha qoldi. Shu bois ham bu sohadagi harakatlar to'xtab qolgan yo'q va ta'lim tizimini yaxshilash uchun bir qator ishlar davom ettirildi. SSSR boshqa respublikalarida ham jadal suratlarida ta'lim sohasiga sarmoya kiritish boshlandi.

Ishchilar sinfi va dehqonlarni chorizm va kapitalizm zulmidan ozod qilgan, iqtisodiyotni sotsialistik tarzda tashkil etish uchun sharoit yaratgan Buyuk Oktyabr inqilobi sodir bo'lganiga o'n yil to'ldi. Ushbu buyuk inqilob madaniyat va keng ommaning ta'lim sohasida ham katta burilish yasadi.

Mamlakat podshohdan, yer egalari va burjuaziyadan aholining, ayniqsa, qishloqdagi deyarli hamma savodsizligini meros qilib oldi. Xalq ta'limining yuqoridan pastgacha bo'lgan sababi mulkdor sinflarning monopoliyasi edi. Chor imperiyasi xalqlarning ulkan qamoqxonasi edi. Shafqatsiz ruslashtirish chor hukumatining asosiy usullaridan biri hisoblangan. Buyuk davlat zulmiga qul bo'lgan bu imperiya xalqlari madaniy taraqqiyot uchun har qanday imkoniyatdan mahrum edilar. Millatlarga hatto o'z ona tilida boshlang'ich maktablar yaratish ham taqiqlandi. Chorizm tomonidan to'liq zulmat va jaholat holatida saqlangan madaniy jihatdan qoloq millatlar o'ta og'ir vaziyatda edi, bu esa ularni o'ta shafqatsizlik bilan ekspluatatsiya qilish va zo'rlashga imkon berdi. Bularning barchasiga Oktyabr inqilobi barham berdi, u madaniy qurilishni mehnatkash omma manfaatlariga bo'ysundirdi.

SSSRda hokimiyat tepasiga kelgan ishchilar sinfi insoniyat taraqqiyotining haqiqiy tashuvchisi rolini o'ynashini isbotladi. Madaniyat va bilimning barcha yutuqlariga yo'l ochib, proletariat bir vaqtning o'zida SSSRning barcha mehnatkashlari va barcha millatlarini rivojlantirish va tarbiyalash haqida g'amxo'rlik qiladi. Oktyabr alomati ostida ro'y berayotgan ulkan madaniy inqilob yakunlanadi, chunki u shahar va qishloqlardagi millionlab mehnatkashlarning faolligi va bunyodkorligiga asoslanadi. Ta'lim

sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda oktabr inqilobining ahamiyati kuchli bo'ldi. Avvalo, yangi ta'limni samarali joriy qilishda xalq ommasining bu tizimga ijobiy qarashi hukumatning katta yutuqlaridan biri bo'ldi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, SSSRda o'rta maxsus ta'lim tizimini yangicha bir ko'rinishda, shu davrdagi zamonaviy ta'lim tizimi sifatida shakllanishi va rivojlanishini ochib berishga harakat qilindi. SSSRda o'qituvchilarning professional jamoasining shakllanishi katta ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lgan eskisini o'zgartirish va maktab ta'limining yangi modelini yaratish sharoitida sodir bo'ldi.

Hukumat qarorlari haqida ma'lumot beradigan bo'lsa bir tarafdin ijobiy bo'lsa bir tomondan salbiy hisoblanadi. Masalan, ta'lim olishni xohlagan har bir fuqaro rus tilini bilishi majburiy qilib qo'yilgan. Buning natijasida rus bo'lmagan yoki rus tilini bilmagan boshqa millat vakillari uchun adolatsizlikka yo'l qo'yilgan. Hukumat har bir millat uchun ta'lim tizimini joriy qilishi kerak edi. Shunda, Sovet Ittifoqi davlatlarida ta'lim tizimini joriy qilish tez va sifatli tarzda amalga oshirilar edi.

REFERENCES

1. Абакумов А.А., Кузин Н.П., Пузырев Ф.И., Литвинов Л.Ф. Народное Образование в СССР Общеобразовательная Школа Сборник Документов 1917-1973 гг. М.: Педагогика, 1974.
2. Бущик Л.П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР. М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1961.
3. Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924 – 1925 р. – Х. : Держ. вид-во України, 1926. – 163 с.
4. Минеева Е.К. Становление и развитие школьного образования в автономиях Среднего Поволжья в 1920–1930-е гг. RUDN // Journal of Russian History. 2022.
5. Fitzpatrick.Sh. Education and social mobility in the Soviet Union, 1921-1934. Cambridge: Cambridge University press, 2002.
6. Lidiya Z Tenchurina, Vasiliy P Kosyrev, Pavel A Silaychev. Theoretical Foundations Development of Vocational Pedagogical Education in the 1920s–Early 1930s. // Journal of Higher Education Theory and Practice 22 (9), 2022.
7. Медынский Е.Н. Народное образование в СССР. М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1952.
8. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа Сборник документов 1917-1973 гг. М.: Педагогика, 1974.

